

Прикази

Годишњак Поморског музеја у Котору. *Котор I (1952), 1-78; II (1953), 1-123, као додатак Споменница Дана морнарице на Црногорском Приморју, 1-34; III (1955), 1-178.*

Као што је у првом броју Годишњака наговештено, Поморски музеј у Котору преузео је овом својом публикацијом значајан задатак, наиме, да скупља, излаже и чува предмете из минулог и савременог историског живота, а затим да на савременој научној основи истражује и објављује збивања из свих области поморског живота са подручја своје делатности. А подручје његове делатности није само Бока Которска, него и Бар и Улцињ, чија је поморска прошлост, иако несумњиво знатна, остала до данас мало позната. (Годишњак I, 48; III, 174). Према овоме Поморски музеј у Котору обрађиваће систематски поморство Боке и осталог Црногорског Приморја, дакле, један од главних привредних фактора, не само у прошлости и садашњости, него без сваке сумње и у будућности најјужнијег нашег Приморја. На првом месту треба истаћи да једну од главних мана у многим нашим научним гранама претставља недостатак систематског истраживања. То је више-мање случај са целим нашим поморством, а поготову на подручју на којем се налази Поморски музеј у Котору. Стога систематско истраживање ове области треба свакако поздравити. Моменат за излагање овакве публикације врло добро је изабран. Јер — како је истакнуто у првом броју Годишњака (стр. 6) „приступањем изградње магистрале Београд — Бар и њеним огранком до Боке, Бока се повезује са својим економским залеђем, те се стварају нови услови за поновни и брз развој поморског живота на овом дијелу обале“. Тиме се заправо нашем најјужнијем Приморју враћају могућности економског просперитета, које није имало од друге половине XIV ст., кад су се пропашћу Немањинке државе из основа измениле не само политичке него и економске прилике у овим крајевима, јер је Црногорско Приморје, отсечено од свог залеђа,

било изгубило улогу коју му је географски положај одредио, тј., не само да стоји у тесним везама са својим залеђем, него и да буде посредник између Балкана с једне стране и Медитерана и целог осталог света са друге стране. Успостављањем ових природних економских односа јављаће се проблеми, готово увек повезани са поморством; њих треба да неко не само прати и региструје, него треба и научним радницима, који се баве решавањем таквих проблема, наћи публикацију, у којој ће саопштавати своје погледе као и резултате својих истраживања уопште. Док се не нађе друга могућност, требало би да Годишњак своје странице учини приступачним стручним научним радницима чији научни рад задира у питање било које гране поморства. А то поље рада је недогледно: поморско, историско, политичко, привредно, етнолошко, океанографско, књижевно, уметничко, итд. Овако широко замишљеној делатности прети, између осталог, једна опасност: дилетантизам. Ту негативну страну може редакција лако отклонити. Када би с једног или другог разлога превладало мишљење да је толика делатност преширока и да је незгодно све те проблеме концентрисати у органу једног поморског музеја, опет се Годишњак не би смео ограничити само на историју поморства. Што се тиче метода рада Годишњак ће најбоље оправдати потребу свога излагања ако доноси што више нових података и приступи решавању нових проблема. Препричавање познатих чињеница и њихово уопштавање без документације личи више на пропаганду, него на истраживачки рад. Таквих сувишних излагања има у неким чланцима Годишњака.

Прелазећи на приказ појединих годишта треба приметити да је први број доста скроман и по обиму и по садржају. Као да се редакција журила. Међутим, све околности и време кад је овај број публикован тражили су више и репрезентативније у сваком погледу. То стога, јер је то први број једне на модерним основама реорганизоване установе, па се овим бројем хтело скренути пажњу на 50-годишњицу њена постојања и што је у исто доба падала прослава Дана морнарице на Црногорском Приморју. Изгледа да је ово била случајност, јер су други и трећи број Годишњака на одговарајућој висини.

На уводном месту С. Велимировић истиче улогу помораца Бокеља за време фашистичке окупације у Другом светском рату

(1942—52, I, 5—6). — О значају морнарске побуне из 1918 пише Н. Луковић и доказује њен класнореволуционарни карактер. Тврдња неког талијанског писца да су у побуни главну улогу играли Талијани из Истре и Далмације потпуно је нетачна (**Значај морнарске побуне 1918 год.**, I, 7—12). — О овој побуни доноси Иг. Злоковић један досада непознати детаљ, који се односи на прву вест коју је о побуни дао Сарајеву телеграфски чиновник М. Херцеговац преко железничке станице Зеленика (**Из морнарске побуне у Боки Которској**, II, 5—7). — У трећем чланку о истој побуни приказује Макс. Злоковић улогу Бокеља у њој (**Бокељи у морнаркој побуни 1918 г.**, II, 120—123).

Путовање капетана Визина око свијета од 11-II-1852 до 30-VIII-1859 врло је добро документован и илустрован, и стога заиста стручан приказ од М. Липовца. — Има много не само Бокеља, него наших људи из свих југословенских крајева, који су у страном свету као јавни радници стекли велики углед и били цењени. Нажалост, ми о њима, често, најмање знамо. Такав је био и Серафин Рафаел Минић, рођен у Венецији, а пореклом са Прчања, где се породица доселила, вероватно, из Горње Ластве. Он је био познат као научник, објавио је 63 научне расправе из математике, и неколико из физике у научним часописима Падове, Венеције, Рима и Милана, као и у научном часопису Академије наука у Паризу. Он се нарочито прочуо (1866) као пројектант луке у Венецији. Минићев значај оцењује кратко али концизно Е. Стипанић (**Серафин Рафаел Минић, као пројектант луке у Венецији**, I, 39—41). — Међу знамените Бокеље, истина познате у домовини, спада **Јероним Бизанти**, јунак од Лепанта. На основу података Државног архива у Котору допуњују биографију овог лепантског јунака И. Стјепчевић и Р. Ковијанић, али истодобно помињу и друге поморце из породице Бизанти (III, 31—35). — Исти писци су аутори чланка „**Которска галија у одбрани Модоне**“ (III, 25—29), на западној обали Пелопонеза 1500 г., где се, такође на основу архивских података, осветљује улога једне которске галије у овој бици, као и улога три члана породице Бућа.

У чланку „**Прилози за монографију Вицка Бујовића**“ (III, 37—68), Милош Милошевић је сасвим тачно окарактерисао овог Пераштанина као једног од најистакнутијих људи Пераста друге половине XVII ст., када је овај градић као водеће трговачко и културно насеље Боке доживљавао пуни барок не само у линијама палата и звоника или слика, него и у карактеру људи. „И баш тај друштвени вид барока, са јаким и грубим личностима, које показују тенденцију за насиљима и узурпацијама оваке врсте — одражава се живо у Бујовићу“. Милошевић износи 30 докумената о признањима којима су млетачке власти обасипа-

ле Бујовића; али пре тога подвргава критици опис Марка Мартиновића о убиству Бујовића (в. П. Буторац, Два непозната рукописа Марка Мартиновића, *Анали Хисторијског института у Дубровнику*, Дубровник 1952, 359—384). Не улазећи даље у ово питање, свакако треба истаћи, да је метод оваквог истраживања, па макар и о неком сасвим локалном догађају, једино исправан. У вези са Бујовићевим убиством стоји прогонство Матије Змајевића са територије Млетачке Републике. Иг. Злоковић (**Из преписке адмирала Матије Змајевића**, I, 52—58) саопштава у талијанском оригиналу и нашем преводу писмо Змајевићево његову брату Вицку, надбискупу барском, доцније задарском, где се детаљно описује сусрет Змајевићев са Петром Великим. После тога — као што је познато — Змајевић је био примљен у руску флоту где је постао адмирал.

Нема сумње да ће у Годишњаку још дуго заузимати видно место чланци о бокељским поморцима. Поред већ поменутих, у Годишњаку је приказана делатност оних, који су се истакли у току XIX ст., тј., у доба када је Бока услед техничких, политичких и стога и економских промена преживљавала тешку кризу, којој је подлегла и дочекала слом свога поморског живота. Тада су бокељски поморци због свог стручног квалитета и високих моралних особина били тражени у страним трговачким морнарицама. И они су се одазивали тим позивима, али при томе никада нису заборављали на своју ужу домовину. Као претставници тога доба у овим бројевима Годишњака претстављени су: **Паво Каменаровић**, из Доброте (Милош Милошевић, II, 99—102), **Владо Ивелић**, из Рисна (Иг. Злоковић, II, 107—111) и **Андрија Кршанац**, из Луштице (Ј. Паландачић — Иг. Злоковић, II, 159—164). — Наравно да је на страним бродовима било запослених, сем капетана, и других морнара. Тако напр., на дубровачким бродовима заузимали су разна радна места, једино не капетанска, и бокељски поморци, као што саопштава Ј. Луетић на основу дубровачке архивске грађе: **Бокељски поморци у служби на дубровачким бродовима у XVIII столећу** (III, 81—85).

Познато је да су свугде у свету државним поморским школама претходиле приватне, као и да некада није ни тих било, него се стручна спрема поморска стицала праксом, тј., службом од најнижих послова на броду до капетанског звања. Пошто је тако и у Боки било, ни поморско-школска питања нису у Годишњаку изостала: **Н. Никетић**, **Поморске школе у Боки Которској** (I, 43—44), **Н. Луковић**, **Марко Мартиновић**, **математичар и наутичар** (II, 35—44), и **Антон Милошевић**, **Поморска школа у Перасту** (II, 45—49). У овим чланцима има о поморским школама доста података, познатих из литературе, али, ни у литератури ни овде довољно документованих. **Н. Луковић** говори на основу сведочанства кнеза Куракина шта се учило у поморској школи у Венецији, а да ли се зна за наставни план и програм у приват-

ним школама у Перасту, Доброти, Прчању и Херцегновом? Да ли има позитивних доказа да је, као што тврди А. Милошевић, постојала у Перасту поморска школа почетком XVI ст.? Луковић говорећи о седамнаесторици руских младића, чије је школовање било поверено М. Мартиновићу декретом Млетачког сената, доказује да је ово школовање завршено 1698, а не 1711 г., као што су досада мислили неки историчари. Међутим, у Луковићеву чланку има неколико непотребних удаљивања од главне теме, док стручност Мартиновићева као математичара и научника тражи опширнију обраду. Ако је он био један од најистакнутијих учитеља у вишој поморској школи у Млецима, онда би свакако корисно било податке о његовој стручности прибавити из Млетака. У XIX ст. значајну улогу не само поморску него и националну и културну одиграла је Српска поморска закладна школа у Србини код Херцегновог, основана 1858 г. завештајем неких родољуба и добротвора из херцегновског среза. Карактеристично је да се у овој школи, у доба кад је под аустријском окупацијом службени језик био талијански, предавало на „српском дијалекту“ а писало се „словима кирилијанским“. О овој школи писао је Иг. Злоковић у Историским записима, Цетиње 1952, а у Годишњаку П. Шеровић у чланку **Подаци из поморске прошлости херцегновске општине почетком XIX вијека** (III, 109—110). Из најновије историје поморства и поморског школства М. Липовац у чланку **Јурај Царић**, (поводом 100-годишњице рођења, III, 165—171) приказује овог поморца као наставника у разним нашим поморским школама, међу осталим и као директора Наутике у Котору. Поред тога, писац се осврће и на његове књижевне радове у којима слика поморски живот; његови стручни радови, иако, углавном, носе уџбенички карактер, били су од велике користи за образовање нашег поморског кадра. — У доба кад се код нас у дневној штампи и стручним часописима дискутује о питању савременог уздизања особља трговачке морнарице, сасвим је користан чланак М. Липовца **Како се стиче знање капетана дуге пловидбе у разним поморским државама** (II, 112—119).

Са два чланка из поморског права Годишњак отвара серију проблема из ове досада недовољно обрађене области. П. Шеровић публикује **Један докуменат о сувласништву брода из 1784 г.** (I, 49—51), интересантан не само због свог садржаја него што је написан на нашем језику, ћирилицом, а то је ретко. Вл. Брајковић врши правну анализу **Сувласништва бродова на карате у XVI столећу** (I, 71—76). Нема сумње да су овакве анализе драгоцен прилог историји поморства, нарочито због тога што је поморско право у изворима о поморству Боке слабо заступљено. Специјално ови уговори су интересантни „што је — по пишчеву мишљењу — диоба на карате, као идеалне делове сувласништва, најприје била позната у градовима нашега Јужнога Приморја, нарочито у

Котору и Перасту, а друго што ту појаву удиоништва на карате можемо упоредити с темељним начелима одговарајућег сувласништва Наполеонске кодификације и дати јој мјесто у опћем развоју нашега поморскога права“. — У област поморског права спада и чланак Миливоја Милошевића **Народно осигурање у Доброти 1858—1874** (Ш, 143—156). Друштво основано у Доброти 1858 г., имало је за циљ да преузима поморска и речна осигурања бродова и новца који ће се бродовима превозити. Даље, оно је могло, по претходном одобрењу власти, да преузима и друге ризике. Друштво је ликвидирало 1874 г. Подаци се оснивају на архивској грађи. Овде је указано на покушај да се средином XIX ст. оживи поморство у Боки.

Изгледа да је редакцији Годишњака успело да нађе стручњаке и за разна поједина питања из поморства нашег Јужног Приморја. Поред чланака о поморском школству и праву обрађују се и питања из историје поморства Боке. Врло је корисно што писци — И. Стјепчевић и Р. Ковијанић — износе потпуно нову грађу, као и што су своја истраживања проширили и на период млетачке окупације, који је досада на основи грађе из Которског архива мање обрађиван. У овим истраживањима подаци, које аутори саопштавају, обухватају поморство у доста широком обиму: бродоградњу, сувласништво, поморску трговину, кријумчарење на мору, бродолеме, лучку капетанију, ратну галију итд. Већ из овог сумарног прегледа лако је уочити да ће ова грађа добро послужити као извор за даља истраживања. Иако су сви подаци неоспорно драгоцени, чини ми се да треба ставити неке принципске примедбе. Све податке писци публикују у преводу. Можда су они у праву, ако се има у виду да, нажалост, идемо у сусрет времену кад ће познаваоци класичних језика бити све ређи. Кад су се аутори због тога одлучили за превод, требало је бар стручне изразе донети и у оригиналу, а сем тога требало их је и објаснити. Нарочито је то потребно за област и доба — XIV XV ст. — кад стари романски дијалекат изумире а замењују га српскохрватски и талијански језик. Примедба о преводу не односи се само на ове чланке него на све изворе у Годишњаку, писане не само на латинском него и талијанском, јер је готово, са малим изнимкама, оригинал редовно замењен преводом. Међутим, из искуства је познато, да је понекад тешко дати тачан превод, јер има места која се могу различито схватити, нарочито у административним списима написаним незграпним стилем, па је стога истраживачу потребан оригинал. Даље нема никакве потребе да се у XX ст. **Triphon** преводи са **Трифун**, када данас у Боки нико тако не говори и кад је већ у XIV ст. био у употреби назив **Трипо** и **Трипун**. Географска имена и лична пишу се онако како их народ изговара у дотичном крају. Нико данас не каже св. Блаж место св. Влахо. Исто тако је не-

правилно **Становништво Ластве** називати **Ластвани** кад је Боки познат једино назив **Ластовљанин и Ластовљани**.

Херцегови је у историји Боке играо увек посебну улогу. Али, иако једно од најмлађих већих насеља Боке, он је у сваком погледу доста брзо заузео прво место иза Котора. Из поморског живота овог града и његове околине исписао је из архива **Топалске (или Топалске?) општине** неколико интересантних података **П. Шеровић: Неколико података о поморству Херцеговске општине XVIII и XIX ст. (II, 49—71) и Подаци из поморске прошлости Херцеговске општине (III, 109—126)**. Ови подаци, значајни сређени у поменутом два чланка, указују на значајну чињеницу како се становништво ових крајева, досељено после одласка Турака 1687 из Херцеговине и Црне Горе, за кратко време оријентисало на поморство и то не само становништво приобалских насеља, него и оно из села удаљених од обале по пар километара и на надморској висини од неколико стотина метара, где би као главно занимање становништва требало очекивати земљорадњу и сточарство. Као и остали Бокељи и ови су се брзо прочули као добри поморци и због тога били тражени од страних земаља, где су у поморству дошли до високих положаја. Једну епизоду о овим херцеговским поморцима у страним земљама, приказује такође **П. Шеровић у трећем чланку, израђеном на основу литерарних података Бокељски поморци у рату за ослобођење и независност Грчке 1821—1828**, где су истакнути подвизи неких бокељских помораца, нарочито **Васа Брајевића из Мојдежа (III, 139—142)**. — Чланак **Максима Злоковића Један догађај у херцеговској луци 17 јула 1797 г. (II, 72—75)**, случајно је везан за Херцегови, иначе је у њему претстављена епизода која се одиграла у херцеговској луци непосредно после пада Млетачке Републике и указује, изгледа, само делимично на имовинску несигурност тога доба а више на политичко неслагање између бокељског становништва.

Отпор Бокеља француским властима описује на основу грађе из Которског архива **Сл. Мијушковић у чланку Отпор бокељских морнара према милитаристичким тежњама француских власти крајем 1810 г. (II, 76—92)**. Отпор је избио не само због тога што је окупатор разним мерама погодио све друштвене слојеве од племства до земљорадника него нарочито због тога што је завео обавезну војну службу. Сви покушаји око регрутовања морнара остали су без очекиваног резултата, јер Французима није успело да регрутују ни половину траженог контингента морнара. Још пре објављивања наредбе о регрутацији морнара 1810 г., бокељски поморци су се увестили у коштац са француским властима. У доба руске владавине у Боки (1806—1807) руске власти су дозвољавале гусарење против француских бродова. Међутим, и после Тилзитског мира (1807) бокељски поморци нису престали са непријатељским држањем према француској ратној и

трговачкој флоти. У чланку **Француско проскрибовање бокељских помораца** (III, 97—107) Сл. Мијушковић говори о двојници бокељских капетана — гусара за које су француске власти донеле посебне одлуке о проскрибовању.

Неколико чланака односе се на поморску привреду Боке. У задарској библиотеци „Паравиа“ чувао се рукопис о привреди Боке на почетку XIX ст., који је написао савременик др. Лука Валери, Которанин. Овај преглед саопштава Н. Луковић **Привреда Боке Которске крајем XVIII и почетком XIX вијека у вези са поморством** (III, 87—93). Ту су приказане главне привредне грање у поменутом добу: пољопривреда, поморство, трговина на мору, као и статистички подаци о појединим бокељским селима. Нарочито је интересантно да је писац овог прегледа, пре 150 година био уверења, као и ми данас да Боку из њене привредне учмалости може покренути једино веза са залеђем. „**Треба имати на уму — каже Валери — да би богата производња Србије, која силази у Солун да буде прослијеђена за Трст, Млетке и Анкону, за три дана скратила пут кад би силазила у Котор**“ (подвукао И. С). Иако су се данас саобраћајна средства изменила, проблем је у основи остао исти, јер је најкраћи пут између Београда и мора једино наше Јужно Приморје. — Принос привредној историји Боке на крају XVIII и почетком XIX ст. претставља и чланак К. Сбутеге „**Један прилог историји Прчања**“ (III, 127—129), где је изложена трговина Прчања од 1790—1803 г. Иако је Прчањ год. 1791 бројао свега 1000 становника, имао је у бродовима и поморској трговини доста велике суме према вредностима новца оног времена. Међутим после пада Млетачке Републике и нарочито услед Наполеонових ратова трговина је врло брзо опадала. Максим Злоковић у чланку **Поморство Лепетана** (III, 131—138) прикупио је податке о значају Лепетана, села које је, иако са свега 40 породица, дало релативно велики број бродовласника, капетана и других помораца. Стога је Сима Матавуљ као лик одличног поморца у својој приповетци „Први Божић на мору“ описао једног Лепетанца из породице Томановић. — На поморску привреду Боке односи се и чланак Иг. Злоковића **Бродолом которског брода на обали Апулије** (III, 79—80). Ово је детаљ из прве половине XVIII ст. о трговачком промету мањих бродова између Боке и Апулије. На мање познате **Везе поморства Боке са Ријеком и Хрватским Приморјем у прошлости** (II, 93—98) окреће пажњу Р. Барбалић. Прве вести о трговачком пословању између Боке и Хрватског Приморја потичу из средине XVI ст. Везе о којима писац говори потичу највише из XIX ст.; њих су одржавали они Бокељи који су као бродовласници, кад се у Боки нијесу могли одржати, седишта својих бродарских друштва пренели у Трст и на Ријеку. О тој трговачкој делатности изван Боке мало се истраживало, стога је сасвим оправдана примедба Барбалићева да би требало детаљно испитати везе Бокеља са Ријеком, где су поморски прив-

редници Боке не само градили бродове, већ су се тамо и населили, женили, постали ријечки праћани и као такви суделовали у приреди Ријеке.

Врло је мало испитана прошлост Улциња; све што се о њему зна своди се на неколико општих напомена, које се често односе на гусарство. У Годишњаку се три чланка баве прошлоћу Улциња. Иг. Злоковић, **О губицима перашких бродова у борби са гусарима** (III, 69—76), Миливој Милошевић, **Прилог борби с улцињским гусарима** (III, 77—78) и В. Иванчевић, **Француска заплена улцињског брода г. 1801** (III, 95—96). Иако се у изнетој грађи ради о ситним прилозима, ипак ће они кад се сакупи више грађе добро послужити при састављању монографије о Улцињу.

Сл. Мијушковић у чланку *Statuta civitatis Cathari* (III, 7—24) бави се највише питањем предаје Котора Венецији. Сасвим је тачна напомена пишчева да „питање млетачког заузимања Котора не треба сматрати посљедицом тражења самих Которана, већ остваривањем сигурно много раније створеног млетачког плана, што га је Република, разумије се, рађе остваривала добровољном предајом него оружјем“. Чини ми се да би ипак при томе требало утврдити колико млетачко оклевање примана Котора под своју заштиту стоји у вези са продирањем Турака на Балкан. Међутим и поводом овог чланка потребно је ставити једну принципску примедбу. Мислим, да чланке који немају никакве везе са поморством, не би требало штампати у часопису који је себи ставио у задатак да истражује и објављује збивања из свих области поморског живота. Познато је, наиме, да су се неки часописи са специјалним задацима доста брзо претворили у обичне историске часописе, а тих засада код нас има довољно, па би стога штета била да и Годишњак пође овим путем.

На крају II свеске Годишњака штампана је споменица прославе Дана морнарице и поморства на Црногорском Приморју 1952 год. Споменица доноси биографије наших истакнутих помораца, подвиге народноослободилачке војске и ток прославе у појединим местима, где су откривене спомен плоче првоборцима и истакнутим поморцима. Између осталог циљ ове прославе био је, да код савремених и будућих генерација пробуди свест да је „наше море једно, наше залеђе једно и да су наши интереси једни“.

Досадашњим својим бројевима Годишњак је у сваком погледу оправдао потребу свога излажења.

Илија Синдик